

AHMED el-GAZZÂLÎ

(أحمد الغزالي)

Mecdüddîn Ebü'l-Fütûh Ahmed b.
Muhammed el-Gazzâlî
(ö. 520/1126)**İmam Gazzâlî'nin kardeşi,
vâiz ve mutasavvif.**

Tûs'ta doğdu. İlk tahsilini burada yaptı. Babasıyla birlikte sūfilerin semâ meclislerine katıldı. Şâfiî fıkhı tahsil etti. Bağdat'a giderek Nizâmiye Medresesi müderrisliğini bırakıp halvete çekilen İmam Gazzâlî'ye vekâleten bu medresede dersler verdi. Ancak daha sonra tasavvuf sevgisi ağır bastığından inziva ve halvet yolunu seçti. Çeşitli yerleri gezdi ve sūfilere hizmet etti. Ebü'l-Kâsım el-Cürçânî'nin müridlerinden Ebû Bekir en-Nessâc'ın sohbetlerine katıldı. Kazvin'de vefat etti.

Ahmed el-Gazzâlî, tasavvufta ağabeyi İmam Gazzâlî'den farklı bir yol tutmuştur. İmam Gazzâlî ilim, mârifet, şer'î hükümler ve ahlâkî kaidelere öncelik tanıyan bir tasavvuf anlayışını hâkim kılmaya uğraşırken, o aşk ve vecde önem veren bir tasavvuf anlayışını yaymaya çalıştı ve aşk üzerine yazdığı *Sevânihu'l-uşşâk** adlı Farsça eseri ile bu vadide çığır açtı. Onun bu eserindeki görüşleri Senâî, Rûzbihân-ı Baklî, Attâr, Fahred-dîn-i Irâkî gibi büyük mutasavvıflar üzerinde müessir oldu. Talebesi Aynülkudât el-Hemedânî, *Temhîdât ve Levâ'ih*, Irâkî de *Leme'ât* isimli eserlerinde *Sevânih*'i örnek almışlardır. Ahmed el-Gazzâlî'nin bu tasavvuf anlayışı, Celâleddîn-i Rûmî ve İbn Fâriz'de en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Tasavvufî hayatın esasını semâ, aşk, vecd, cezbe ve şevkten ibaret görenler, Ahmed el-Gazzâlî'yi İmam Gazzâlî'den üstün tutarlar. Rivayete göre İmam Gazzâlî, kardeşine, "şeriata daha çok bağlı kalmak için gayret göstermesini" tavsiye etmiş, kardeşi de ona "hakikat hususunda mârifet sahibi olmaya daha çok önem vermesi gerektiğini" söylemiştir. İmam Gazzâlî'nin tasavvufa kardeşinin tesiriyle girdiği ve "Biz aradık, o buldu" dediği rivayet edilir.

Älemde olan her şeyi aşkla açıklayan Ahmed el-Gazzâlî, ilâhî güzelliklerin "gözle görülür güzeller" şeklinde tecellî ettiğine inanır. Bu konudaki düşünceleri onu, Hallâc'dan itibaren çeşitli şekillerde kendini gösteren İblis'i mâzur, hatta haklı görme fikrine götürmüştür. O, İblis'in Âdem'e secde etmemesini,

ebedî bedbahtlığı göze alarak yüce mâşuku Allah'tan başkasına secde etmeme şeklinde açıklar. Onun anlayışına göre İblis, Allah'a o kadar büyük bir aşkla bağlı idi ki cehennemde ebedî olarak azap görme pahasına bile olsa, O'ndan başkasına secde etmedi ve gerçek bir muvahhid olduğunu böylece ispat etti. *Sevânih*'te, "İblis'teki aşkın konusu, sıfatları yüce olan mâşuktur" diyen Ahmed el-Gazzâlî'nin "İblis'ten tevhid derisi almayan zındıktır" dediği nakledilir. Bu görüşlerinden dolayı Yûsuf el-Hemedânî, İbnü'l-Cevzî ve Şîr âlim İbn Ebü'l-Hadîd'in şiddetli tenkidine uğramıştır. İbnü'l-Cevzî, "Ahmed el-Gazzâlî'nin hikmet ve nükteleri bulunmakla beraber sözlerinin çoğunun saçma sapan şeyler olduğunu, uydurma hadisler, düzme hikâyeler ve çarpık sözler naklettiğini, uyanıkken Hz. Peygamber'le görüşerek müşkillerini hallettiğini ileri sürdüğünü, İblis'i mâzur görerek aleyhinde kimseye söz söyletmediğini" anlatır. İbn Hacer, Yûsuf el-Hemedânî'nin onun hakkında, "Tasavvuf yolunu ifsat etti. Bir kere konuşmasını dinledim, sözü ateş gibiydi. Ama kaynağı rabbânî değil, şeytanî idi. Semâ meclisinde baş aşağı, ayakları havada deveren ettiğini gördüm" dediğini nakleder (*Lisânü'l-Mizân*, I, 293). İbn Ebü'l-Hadîd ise, "Kıssacı bir vâiz olan Ahmed el-Gazzâlî yanlış yola girmişti" der. Onu iyi tanıyan bir arkadaşı kendisini "yalancılıkta ve verdiği vaazlarla mal mülk sahibi olmada Allah'ın yaratığı harikalardan biri" olarak tanıtır. Bununla birlikte birçok âlim onu övmüş, özellikle İbnü'l-Esir onu İbnü'l-Cevzî'ye karşı savunmuştur.

Ahmed el-Gazzâlî'nin en önemli eseri, konusu aşk olan *Sevânihu'l-uşşâk**'tır (nşr. H. Ritter, İstanbul 1942). İmam Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmî'd-din*'ini *Lübâbü'l-İhyâ'* adıyla ilk defa o özetlemiş, semânın haram olduğunu iddia edenlerin görüşlerini reddetmek için *Bevâriku'l-ilmâ'* adlı eserini kaleme almıştır. Eser J. Robson tarafından *Tracts on Listening to music* (London 1938) adıyla İngilizce'ye tercüme edilmiştir. *et-Tecrîd fî terciemeti't-tevhîd* isimli eseri *et-Tecrîd fî terciemeti't-Tecrîd* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (trc. M. Fevzi, İstanbul 1285). Diğer eserleri *ez-Zahîre fî 'ilmi'l-başîre*, *Sırru'l-esrâr ve teşkilü'l-envâr*, *Ĥavâşşü't-tevhîd*'dir. Bu son eser, talebesi Saîd b. Fâris el-Lübbânî'nin onun vaaz meclislerinde tuttuğu notlardan derlenmiştir (Brockelmann, *GAL*, I, 546; *Suppl.*, I, 756).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 260; İbn Halikân, *Vefeyât*, I, 97; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 150; Sübkî, *Ṭabakât*, VI, 60; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 196; Safedî, *el-Vaṣṣ*, VII, 3; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cinân*, Haydarâbâd 1334-39, III, 224; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I, 293; Câmî, *Nefehât*, s. 370; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 60; İbn Hibetullah, *et-Ṭabakât*, Bağdad 1956, s. 71; Mirzâ Muhammed – Bâkir Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, Haydarâbâd 1925, s. 75; Rızâ Kulî Han Hidayet, *Tezkire-i Riyâzû'l-ârifin*, Tahrân 1305, s. 38; Ma'sûm Ali Şah, *Ṭarâyıku'l-hakâyık*, Tahrân 1339 hş., II, 564; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ'*, I, 293; Nasrullah Pürcevâdî, *Sultân-ı Ṭarikat*, *Sevânih-i Zindegî ve Şerh-i Âşâr-ı Ahmed-i Gazzâlî*, Tahrân 1358 hş.; Abdülhüseyn Zer-rînküb, *Cüstücû der Taşavvufi İrân*, Tahrân 1367 hş., s. 85-110; Brockelmann, *GAL*, I, 546; *Suppl.*, I, 756; A. Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, North Carolina 1975, s. 91, 244, 291; H. Ritter, "al-Ghazâlî", *El²* (İng.), II, 1041-1042.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

AHMED GRAN

(bk. AHMED el-MÜCAHİD).

AHMED b. HÂBİT

(أحمد بن حابط)

(ö. 232/846-47)

Mu'tezile mezhebine mensup iken sonraları benimsediği bazı görüşler sebebiyle İslâm'dan ayrıldığı kabul edilen kelâmci.

İbn Hâbit (veya İbn Hâit, bk. Hayyât, s. 107, 108, 110; Makrîzî, II, 347), hayatı hakkında kaynaklarda bulunabilen pek az bilgiye göre Basra'da yaşamış; ileri de kendisiyle aynı görüşleri paylaşacak olan Fazlül-Hadesî ile birlikte Mu'tezile ileri gelenlerinden Nazzâm'ın öğrencisi olmuş; daha sonra İslâm akidesine aykırı görüşler ileri sürerek hocasından ayrılmış ve bu yüzden Mu'tezile mezhebi mensuplarının dahi tepkisine mâruz kalmıştır.

Ahmed b. Hâbit'a göre biri kadîm olan Allah, diğeri yaratılmış olan İsa b. Meryem olmak üzere iki ilâh vardır. İsa Allah'ın oğludur. Kâinatı yaratan, insanları âhirette hesaba çekecek olan da odur. Bu görüşlerine Kur'an'dan destek arayan İbn Hâbit, "Melekler saf saf olup rabbın geldiğinde..." (el-Fecr 89/22); "... onlar rabbinin gelmesini mi bekliyorlar?" (el-En'âm 6/158); "onlar Allah'ın meleklerle birlikte bulut gölgeleri içinde gelmesini mi bekliyorlar?" (el-Bakara

2/210) meâlindeki âyetlerde geçen "rab" ve "Allah" lafızlarıyla İsâ'nın kastedildiğini; aynı şekilde, "Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı" (kaynakları ve yorumu için bk. İbn Fûrek, s. 12-31) anlamındaki hadiste bulunan "sûret" in sahibi olan ilâhın, insan kılıfına bürünmüş kadim kelime* yani İsâ olduğunu savunmuştur.

İlkel toplumların ve Hint dinlerinin bâriz özelliği olan tenâsüh* inancının Ahmed b. Hâbrî'tin düşüncesinde büyük bir yer tuttuğu görülmektedir. Ona göre Allah, kullarını daha önce, bulunduğu âlemin ötesinde başka bir âlemden akıllı, yetişkin ve sağlıklı olarak yaratmış, onlara kendini bilme özelliğini ve bütün nimetleri ihsan etmiştir. Daha sonra Allah'ın kendilerine bazı vazifeler yüklediği bu kullardan ilâhî emirlerle eksiksiz uyan zümre nimetler âleminde bırakılmış, tamamen âsi olanlar ise cehenneme atılmıştır. Bu emirlere bazan uyup bazan uymayanlarsa bir beden kalıbına konularak içinde bulunduğumuz âleme gönderilmiştir. İlk âlemlerindeki amellerinin değerine göre güzel veya çirkin bir canlının sûretine konulan bu kimseler, ilk âlemdeki suç ve günahları ölçüsünde belâ ve sıkıntılarla imtihan edilirler. Ruhun saflığı kötülüklerle bozulduğu sürece çeşitli kâliplar içinde dünyaya geliş devam eder. Ahmed b. Hâbrî, bu düşüncesinin sonucu olarak beş âlem (dâr) kabul etmektedir. İlk ikisi nimetler âlemidir. Bunların birinde yeme içme ve cinsel hazlar bulunduğu halde diğerinde yalnız ruhanî lezzetler vardır. Üçüncü âlem, sadece azap yeri olan cehennemdir. Diğer iki âlemin biri kulların ilk yaratıldığı yer (dârü'l-ibtidâ), diğeri de içinde bulunduğumuz mükellefiyetler dünyasıdır (dârü'l-ibtîlâ).

Ahmed b. Hâbrî, Allah'ın görülmesi (rü'yetullah*) ile ilgili hadisleri değişik bir şekilde ele almıştır. Ona göre görülecek olan zât-ı ilâhî değil, varlıkları şekillendiren (kendisinden şekillendirin çıktığı) faal akıl veya aklü'l-evvelidir. Yine ona göre Hz. İsâ beden haline gelmeden önce "akıl"dan ibaretti. İbn Hâbrî, çok evliliği sebebiyle Hz. Peygamber'e ta'netmiş, Ebû Zer el-Gıfârî'nin ona nisbetle nefisine daha hâkim ve daha faziletli olduğunu ileri sürmüştür.

Onun ve arkadaşı Fazlû'l-Hadesî'nin müştereken benimsedikleri bu görüşler, daha önce mensubu buldukları Mu'

tezile dahil, bütün müslüman âlimler tarafından reddedilmiş, fikirleri İslâm'a, ilmî ve tarihî gerçeklere aykırı görülerek küfür sayılmış ve kendileri de lânetlenmiştir. Bazı kaynaklarda (bk. Şehristânî, I, 60) Ahmed b. Hâbrî ile Fazlû'l-Hadesî'nin bu müşterek görüşlerini benimseyenlere Hâbrîyye ve Hadsîyye (الحدثية) denildiği kaydediliyorsa da tarihte böyle bir zümrenin varlığı tesbit edilememiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hayyât, *el-İntisâr* (nşr. M. Nyberg), Beyrut 1957, s. 107-110, 142-143; İbn Fûrek, *Müşkilü'l-hadis* (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Halep 1402/1982, s. 12-31; Bağdâdî, *el-Farık* (Abdülhamîd), s. 274-278; Beyrûnî, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, Beyrut 1403/1983, s. 39; İbn Hazm, *el-Faşl* (Umeyre), V, 64-65; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 60-63; *et-Ta'rifât*, "el-Ĥâ'itüyye" md.; Makrîzî, *el-Ĥitâ*, II, 347; "Ahmed", *İA*, I, 170; Ch. Pellat, "Ahmad b. Hâbrî", *EL*² (İng.), I, 272; a.mlf., "Ahmed b. Ĥâbrî", *UDM*, II, 60-61.

▲ MUSTAFA ÖZ

AHMED b. HADRAVEYH

(أحمد بن حضويه)

Ebû Hâmid Ahmed b. Hadraveyh el-Belhî (ö. 240/854)

İlk sûfilerden ve Melâmetiyye'nin ilk temsilcilerinden.

Dinî ilimleri öğrendikten sonra tasavvufa yöneldi. Hâtim el-Asam ve Ebû Tü-râb en-Nahşebî'den istifade etti. Bâyezîd-i Bistâmî ve Ebû Hafs el-Haddâd ile görüştü. Sohbetine katılanlar arasında, "müeddibü'l-evliyâ" unvanını alan Ebû Bekir el-Verrâk ile Ebû'l-Hüseyn en-Nürî ve Ebû Abdullah el-Belhî'yi saymak gerekir.

Ahmed b. Hadraveyh fakirlikteki izzetin ve dervişlikteki şerefin gizli tutulmasını ister ve diğer ilk devir Melâmetîleri gibi, gönül dünyasının sırlarını açığa vurmama konusu üzerinde önemle durur. Ebû Hafs onun için, "Ahmed'den daha büyük bir himmete, daha doğru bir hale sahip bir başkasını görmedim" derken Bâyezîd-i Bistâmî, "Üstadımız Ahmed'dir" demişti. Ahmed b. Hadraveyh'in "Horasan'ın güneşi ve fütüvvet ehlinin yöneticisi" olduğunu söyleyen Hücvîrî onun melâmet yolunu tuttuğunu söyler. Zevcesi Fâtıma'nın da en derin tasavvufî konuları Bâyezîd-i Bistâmî ile tartışabilecek kadar bu hayatın içinde olduğu rivayet edilir. Hücvîrî, Ahmed b. Hadraveyh'in *er-Ri'âye bi-ḥukûk-ul-lâh* adlı bir eseri olduğunu kaydeder.

BİBLİYOGRAFYA :

Sülemî, *Ṭabaḳât*, s. 103; Ebû Nuaym, *Hilye*, s. 42; *Kuşeyrî Risâlesi* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1981, s. 133; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, s. 219; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1985, s. 382; Şa'rânî, *et-Ṭabaḳât*, I, 95; Münâvî, *el-Kevâkib*, I, 198; Abdülhüseyn Zerrinküb, *Cüstücu der Taşavvufi İrân*, Tahrân 1367 hş., s. 39; Sezgin, *GAS*, I, 639.

▲ MUSTAFA KARA

AHMED HÂLİD EFENDİ

(ö. 1882)

Türk hukuk âlimi,
Mecelle Cemiyeti âzası.

Ahmed Hâlid Efendi, Kazasker Yûsuf Efendi'nin oğlu ve Sultan II. Abdülhamid devri şeyhülislâmlarından Cemâleddin Efendi'nin babasıdır. İlimiye mesleğine müderrislikle girdi. Mayıs 1853'te

Mecelle Cemiyeti'nin 9. Kitap hakkındaki lâyhasında sağ başta Ahmed Hâlid Efendi'nin mührü (BA, İrâde, Dosya Usulü, 65/7)

